

УДК 631.11:330.131.5

НАПРЯМИ ПІДВИЩЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ АГРАРНИХ ПІДПРИЄМСТВ

А.В. Найда, І.А. Тоткало

Одеський державний аграрний університет, м. Одеса

Анотація. У статті розглянуто сучасний стан та здійснено оцінку економічної ефективності господарської діяльності аграрних підприємств. Відображено тенденції зміни показника рентабельності аграрних підприємств та визначено основні фактори, що впливають на формування його рівня. Проведено прогноз частки збиткових аграрних підприємств з використанням інформаційних технологій, а саме побудова ліній тренду засобами MS Excel. Визначено напрями підвищення економічної ефективності господарської діяльності аграрних підприємств.

Ключові слова: аграрні підприємства, економічна ефективність, господарська діяльність, прибуток, рентабельність.

Вступ. Підвищення економічної ефективності господарської діяльності є пріоритетним завданням кожного суб'єкта господарювання, що зумовлено посиленням конкуренції на вітчизняному та світовому ринках сільськогосподарської продукції, мінливістю зовнішнього середовища та інтеграцією України в міжнародний економічний простір. Зокрема, проблема підвищення ефективності виробничо-господарської діяльності полягає в досягненні максимально можливого збільшення обсягу виробництва і прибутку на кожен одиницю ресурсів (трудових, земельних, матеріальних і фінансових).

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню теоретичних питань сутності та напрямів підвищення ефективності діяльності аграрних підприємств в умовах ринкових відносин присвячено науковій праці провідних науковців, зокрема: С.П. Азізова [1], В.Г. Андрійчука [2], В.Д. Базилевича, О.Ю. Лупенка, В.І. Мацибори, П.Т. Саблука [3], М.П. Сахацького та багатьох інших. Незважаючи на значну кількість вітчизняних та зарубіжних праць щодо висвітлення проблем ефективності господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, в умовах активізації ринкового середовища подальшого наукового обґрунтування вимагають питання щодо визначення основних напрямків забезпечення ефективного їх розвитку з врахуванням економічної нестабільності та змін у зовнішньому середовищі. Зважаючи на вищевикладене, актуальність даного дослідження не підлягає сумніву.

Метою дослідження є обґрунтування напрямів підвищення економічної ефективності господарської діяльності аграрних підприємств.

Результати досліджень. Для оцінки доцільності, вигідності ведення бізнесу, в тому числі функціонування аграрних підприємств, використовується термін «ефективність». У найпростішому тлумаченні ефективність виробничо-

господарської діяльності означає, що кожна гривня вкладена у матеріальні, трудові, фінансові та інші ресурси підприємства, буде давати максимальну віддачу, а саме забезпечувати досягнення високих показників продуктивності, прибутковості, якості продукції.

Ефективність у широкому розумінні означає співвідношення між отриманим ефектом та понесеними на його досягнення витратами. Зокрема, показниками оцінки ефективності аграрного виробництва є: продуктивність праці, капіталовіддача, собівартість, рентабельність, врожайність сільськогосподарських культур та ін. Однак, за допомогою натуральних показників не можна узагальнити рівень ефективності використання землі загалом у підприємстві. Тому використовують й вартісні показники, що відображають вартість валової продукції, товарної продукції, чистого доходу або прибутку в розрахунку на 100 га сільськогосподарських угідь [4, 5, 6].

У результаті прийнятих змін в економічному, фінансовому і правовому середовищі в аграрному секторі економіки України виробництвом сільськогосподарської продукції у 2017 р. займалось 45558 підприємств різних організаційно-правових форм господарювання (табл. 1). Слід відмітити, що загальна кількість аграрних підприємств за останні п'ять років знизилась на 7,1%. Найбільшого скорочення зазнали сільськогосподарські кооперативи (на 45,6%) та підприємства інших форм господарювання (на 59,5%). Відносно стабільною залишається кількість фермерських господарств: у звітному році порівняно з базисним їх чисельність скоротилася лише на 31 одиницю. Такі зміни можуть свідчити або про укрупнення аграрного бізнесу (створення агрохолдингів з метою зменшення витрат на виробництво), або про збитковість сільськогосподарської діяльності, що призводить до ліквідації підприємства.

Таблиця 1

Кількість підприємств за організаційно-правовими формами господарювання в сільському господарстві України

Тип господарства	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2013 р., %
Сільськогосподарські підприємства, у т.ч.:	49046	46199	45379	47697	45558	92,9
- державні підприємства	269	228	241	222	199	74,0
- недержавні підприємства	48777	45971	45138	47475	45359	93,0
з них: господарські товариства	8245	7750	7721	8700	6967	84,5
приватні підприємства	4095	3772	3627	3752	3215	78,5
виробничі кооперативи	809	674	596	738	448	55,4
фермерські господарства	34168	33084	32303	33682	34137	99,9
підприємства інших форм господарювання	1460	691	891	603	592	40,5

Джерело: побудовано на основі [7, с. 171].

В умовах ринкової економіки за критерій економічної ефективності функціонування підприємств найчастіше приймається максимізація прибутку від виробництва і реалізації продукції при мінімальних витратах. Аналізуючи основні показники фінансово-господарської діяльності аграрних підприємств України, необхідно відмітити про зменшення ефективності господарювання аграрних підприємств України протягом останніх трьох років. Так, у 2017 р. порівняно із 2015 р. відбувається скорочення питомої ваги прибуткових господарств, що вплинуло на зменшення суми отриманого прибутку як від усієї діяльності, так і в розрахунку на одне господарство (табл. 2).

Таблиця 2

Основні показники фінансово-господарської діяльності аграрних підприємств України

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2013 р., %
Площа с.-г. угідь, тис. га	41525,8	41511,7	41507,9	41504,9	41489,3	99,9
Поголів'я ВРХ, тис. гол.	4534	3884	3750	3682	3531	77,9
Вартість валової продукції (у постійних цінах 2010 року), млн. грн	252859,0	251427,2	239467,3	254640,5	249157,0	98,5
у т.ч. рослинництва	175895,2	177707,9	168439,0	185052,1	179474,6	102,0
тваринництва	76963,8	73719,3	71028,3	69588,4	69682,4	90,5
Вартість основних засобів на кінець року, млн. грн	156013,0	171392,0	181342,0	210169,0	270467,0	173,4
Середньооблікова чисельність працівників, зайнятих у с.-г. виробництві, тис. осіб	579,8	528,9	500,9	513,2	496,1	85,6
Прибуток від усієї діяльності, млн. грн.	14925,7	21413,4	101912,2	89816,3	78457,7	у 5,3 рази
Питома вага прибуткових господарств, %	80,3	84,7	88,9	88,4	86,7	-
Сума прибутку, млн. грн.	26186,6	51668,0	127525,5	102496,1	91764,1	у 3,5 рази
Прибуток, одержаний в розрахунку на 1 господарство, тис. грн.	533,9	1118,4	2810,2	2148,9	2014,2	у 3,8 рази
Питома вага збиткових господарств, %	19,7	15,3	11,1	11,6	13,3	-
Сума збитку, млн. грн.	11260,9	30254,6	25613,3	12679,8	13306,4	118,2
Збиток, одержаний в розрахунку на 1 господарство, тис. грн.	229,6	654,9	564,4	265,8	292,1	127,2

Джерело: розраховано на основі статистичних даних [7, 8].

Відсутність належних умов для здійснення трудової діяльності, низький рівень оплати праці, інфляційні процеси (рівень інфляції у 2017 р. офіційно склав 113,7% річних), які негативно позначилися на купівельній спроможності громадян і призвели до зменшення їх реальних доходів, стали причинами міграції кваліфікованих спеціалістів із сільських територій в міста та за кордон. Так, з 2013 р. по 2017 р. чисельність працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві, зменшилась на 14,4%.

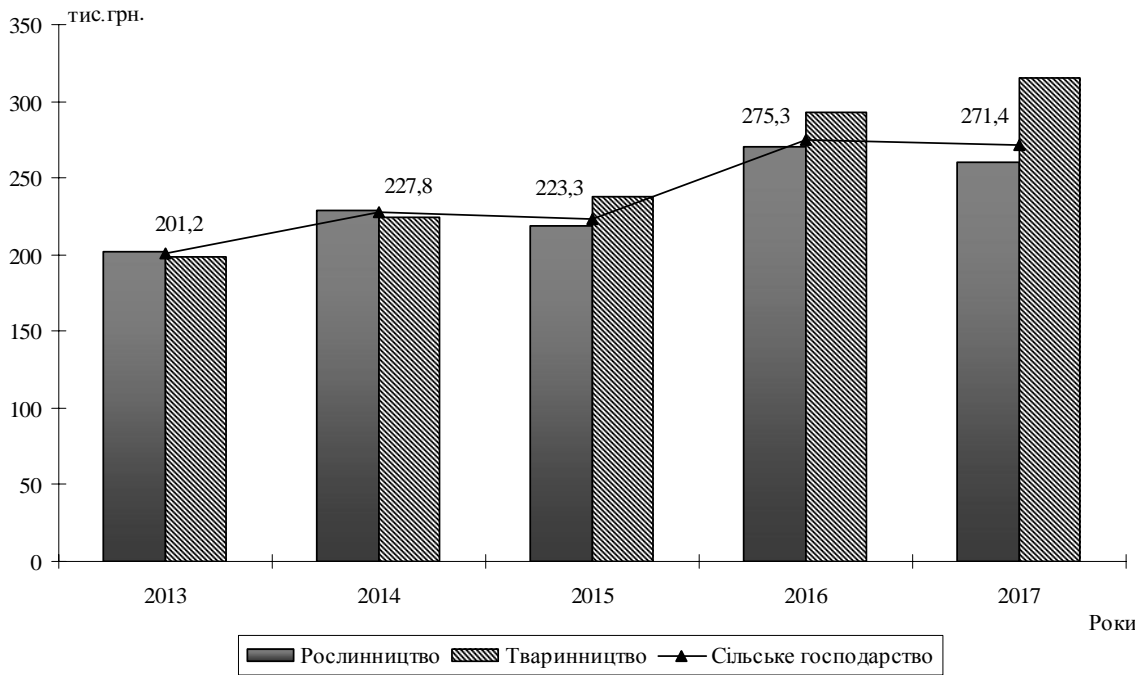
Вартість валової продукції у постійних цінах 2010 р. протягом досліджуваного періоду залишається майже на одному рівні. Тому, можемо зробити висновок, що на зростання розміру чистого прибутку впливає ціновий фактор (подорожчання сільськогосподарської продукції, яке відбувається щороку), а також підвищення курсу долара. У свою чергу, сталий обсяг виробництва може свідчити про те, що рівень урожайності сільськогосподарських культур та продуктивності тварин не зростає. Підприємства не використовують у своїй діяльності досягнень науково-технічного прогресу аграрної сфери, а саме: якісних сортів посівного матеріалу, біостимуляторів, мінеральних добрив, прогресивних технологій обробітку землі та збирання продукції, вирощування високоякісної племінної худоби, удосконалення кормової бази.

Отже, відсутність інтенсифікації виробництва в аграрних підприємствах України може призвести у майбутньому до негативних наслідків, зокрема:

- екстенсивне господарювання поступово виснажує ґрунт, що є основним виробничим засобом у сільському господарстві;
- так як Україна є експортером сільськогосподарської продукції до країн Європи, зниження якості виробленої продукції зменшує її конкурентоспроможність, що може призвести до втрати європейських ринків;
- зменшення окупності витрат аграрного бізнесу призведе до його занепаду, а сьогодні саме ця галузь є основним джерелом поповнення державного бюджету України.

Виходячи з вищевикладеного, впровадження прогресивних наукомістких технологій у сільськогосподарське виробництво є ключовим завданням для ефективного розвитку господарюючих суб'єктів.

Одним з найважливіших економічних показників, в якому найбільш повно відображається ефективність суспільного виробництва, є рівень продуктивності праці. Дані рис. 1 свідчать, що рівень продуктивності праці в сільському господарстві за досліджуваний період збільшився майже на 35% і у 2017 р. становить 271,4 тис. грн. Така зміна відбулася не за рахунок нарощування обсягів виробництва, а за рахунок скорочення робочого персоналу. Водночас зростання вартості основних виробничих фондів в аграрних підприємствах свідчить про поступову автоматизацію сільськогосподарського виробництва.

Рис. 1. Динаміка продуктивності праці в аграрних підприємствах України

Джерело: побудовано на основі статистичних даних [7, с. 58].

Здійснення витрат на соціальний захист персоналу має мотиваційну функцію і передбачає збільшення продуктивності праці, скорочення плинності кадрів та втрат робочого часу. Для суб'єктів господарювання найбільш продуктивними є витрати на навчання працівників, відновлення фізичних сил та духовний розвиток. Такі витрати завжди капіталізуються, формуючи соціально-економічний потенціал, відповідно і додаткові вигоди [9, с. 402].

Аналіз сучасного стану господарювання аграрних підприємств свідчить про деяке підвищення ефективності їх діяльності протягом досліджуваного періоду. Підтвердженням цього є дані табл. 3, згідно з якими у 2017 р. порівняно із 2013 р. відбувається зростання врожайності окремих сільськогосподарських культур, зокрема зернових на 6,5%, цукрового буряку на 19,1%, середньорічного надою молока на 8,4%, рівня капіталовіддачі – у 3 рази, а також рентабельності всієї діяльності – на 10,4 в. п.

Однак, значення показника капіталовіддачі за 2013-2017 рр. залишається на низькому рівні та з 2016 р. має тенденцію до зменшення, що негативно впливає на загальний рівень ефективності підприємств. Так, якщо у 2015 р. на 1 грн. вартості основних засобів у сільському господарстві України припадало 0,6 грн. вартості валової продукції, то у 2017 р. тільки 0,3 грн. Така динаміка капіталовіддачі пояснюється випередженням темпів зростання залишкової вартості основних засобів над темпами зростання обсягу виробництва валової продукції.

Рівень рентабельності всієї діяльності зменшився з 30,4 % у 2015 р. до 18,7% у 2017 р. Перш за все, це пов'язано зі зменшенням обсягів державної підтримки аграрного бізнесу та посиленням податкового навантаження на

сільськогосподарських виробників.

Таблиця 3

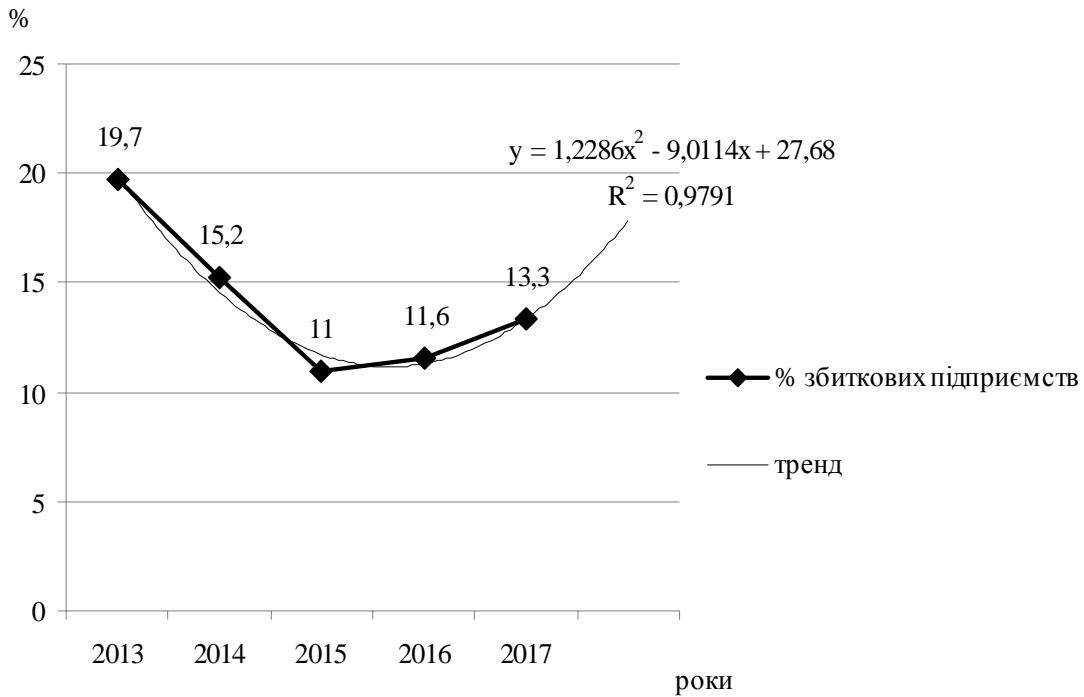
Оцінка економічної ефективності господарської діяльності аграрних підприємств України

Показники	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. до 2013 р., %
Урожайність з 1 га, ц: зернових і зернобобових культур	39,9	43,7	41,1	46,1	42,5	106,5
соняшника	21,7	19,4	21,6	22,4	20,2	93,1
цукрового буряка	398,9	476,5	435,8	481,5	474,9	119,1
Середньорічний надій молока на одну корову, кг	4446	4508	4644	4735	4820	108,4
Середньорічний настриг вовни від однієї вівці, кг	3,2	3,0	2,9	2,8	2,8	87,5
Вартість валової продукції (у постійних цінах 2010 року) в розрахунку:						
- на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	608,9	605,7	576,9	613,5	600,5	98,6
- на 1 середньорічного працівника, тис. грн.	436,1	475,4	478,1	496,2	502,2	115,2
Чистий прибуток в розрахунку:						
- на 100 га с.-г. угідь, тис. грн.	35,9	51,6	245,5	216,4	189,1	526,1
- на 1 середньорічного працівника, тис. грн.	25,7	40,5	203,5	175,0	158,1	614,3
Капітоловіддача, грн	0,1	0,1	0,6	0,4	0,3	у 3 рази
Капіталомісткість, грн	10,5	8,0	1,8	2,3	3,4	33,0
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	8,3	9,3	30,4	25,6	18,7	-
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	11,7	21,4	43,0	33,6	23,5	-

Джерело: розраховано на основі статистичних даних [7, 8].

У 2017 р. аграрні підприємства зіткнулися зі зростанням сум податкових зобов'язань з податку на додану вартість, що призвело до зменшення рентабельності їх діяльності. У зв'язку з такою державною політикою зростає і частка збиткових підприємств (рис. 2).

Так, починаючи з 2015 р. частка збиткових підприємств зростає, що може негативно вплинути на подальший економічний розвиток сільськогосподарської галузі та країни в цілому, яка і так протягом останніх років переживає кризові явища. Саме тому постає питання про визначення прогнозу рівня збитковості аграрних підприємств України на майбутнє.

Рис. 2 Динаміка відсоткового значення збиткових аграрних підприємств України

Джерело: побудовано на основі статистичних даних [7, с. 174].

Одним з найбільш поширених засобів прогнозування є побудова лінії тренда засобами MS Excel на основі точкової діаграми за фактичними даними минулих періодів. Побудувавши лінію тренда відсоткового значення збиткових підприємств, за допомогою відповідного рівняння регресії можемо спрогнозувати рівень цього показника на 2018 р.:

$$Y(2018 \text{ р.}) = 1,2286 \cdot 6^2 - 9,0114 \cdot 6 + 27,68 = 17,8 \%$$

Так як коефіцієнт детермінації R^2 наближається до 1, то прогнозні значення можна вважати достовірними.

Однією з причин зменшення ефективності господарської діяльності аграрних підприємств є підвищення податкового навантаження з боку держави: відмова від спеціального режиму оподаткування сільськогосподарських виробників ПДВ та зростання розміру податкових ставок. Такі реформи вдарили по розміру обігових коштів господарств. За наявних обставин з'являється перспектива «тінізації» частини аграрного сектору з метою уникнення (зменшення) оподаткування своєї діяльності податком на додану вартість [10, с. 144].

Вагомий внесок у пошук резервів необхідно внести державі, адже аграрний сектор створює продовольчу безпеку для усієї країни. Перш за все, необхідно створити сприятливе економічне середовище для сільськогосподарських виробників: як показує практика, сплата сільськогосподарськими виробниками єдиного податку 4 групи останній рік втрачає свою доцільність, а відміна спеціального режиму оподаткування податком на додану вартість збільшила ризик «тінізації» економіки та зменшила обсяг обігових коштів господарств. Тому державі необхідно звернути

увагу на негативні тенденції у розвитку аграрної сфери нашої країни за останні роки, щоб якнайшвидше ліквідувати такий вплив.

Крім того, аграрним підприємствам слід зважено підходити до створення своєї маркетингової політики, зокрема формування оптимального товарного асортименту, визначення цін, розвиток ринків збуту, проведення рекламних акцій та компаній [11, 12].

Висновки та перспективи подальших досліджень. Поряд із процесом укрупнення аграрних товаровиробників виділяється негативна динаміка збільшення кількості збиткових підприємств. Пошук резервів підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва набуває особливої ваги. Узагальнюючи результати досліджень можна виділити наступні напрями підвищення економічної ефективності діяльності аграрних підприємств:

– перегляд підприємствами існуючої структури товарної продукції: вирощування найбільш рентабельних видів сільськогосподарської продукції з метою збільшення доходу від реалізації;

– державна підтримка аграрного бізнесу: надання доступних умов кредитування під низьку відсоткову ставку або ж погашення державою частини тіла кредиту, а також лояльна податкова політика; прозоре виділення державних дотацій; стимулююча податкова політика;

– переведення сільського господарства на інноваційно-інвестиційну модель розвитку: створення системи мотивацій суб'єктів господарювання до впровадження наукоємних технологій; формування агротехнологічних парків; підтримка міжнародного співробітництва в інноваційній сфері;

– залучення іноземних інвестицій до аграрного сектору економіки: створення сприятливого інноваційного клімату, удосконалення нормативно-правової бази.

Література

1. Організація виробництва і аграрного бізнесу в сільськогосподарських підприємствах. Підручник / С.П.Азізов, П.К.Канівський, В.М.Скупий; за ред. проф. С.П.Азізова. Київ: ІАЕ, 2001. 834с.
2. Андрійчук В.Г. Ефективність діяльності аграрних підприємств: теорія, методика, аналіз: монографія. Київ : КНЕУ, 2005. 292 с.
3. Саблук П.Т. Стан і напрями розвитку аграрної реформи. *Економіка АПК*. 2015. № 2. С. 10-17.
4. Пугачов М.І. Аграрний сектор економіки України в умовах інституційних змін. *Економіка АПК*. 2017. № 5. С. 12-18.
5. Сокольська Р. Б., Зелікман В. Д., Акімова Т. В. Фінансовий аналіз: навч. посіб. Частина 1: Аналіз фінансової звітності. Дніпропетровськ: НМетАу, 2015. 92 с.
6. Стаднюк Т. Особливості методики аналізу фінансових результатів діяльності підприємств. *Економічний часопис Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. 2016. № 1. С. 127-132.
7. Сільське господарство України за 2017 рік / за ред.. О.М. Прокопенко. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 245 с.

8. Статистичний щорічник України за 2017 рік / за ред.. І.Є. Вернера. Київ: Державна служба статистики України, 2018. 540 с.

9. Найда І.С., Найда А.В. Методичні підходи щодо оцінки рівня соціоекономічного розвитку аграрних підприємств. *Фінансово-кредитна діяльність проблеми теорії та практики*. 2017. № 1(22) . С. 396-405.

10. Найда А. В., Д'якова А. І. Оподаткування сільськогосподарських товаровиробників: проблеми та перспективи. *Аграрний вісник Причорномор'я*. 2017. №86. С. 137-145.

11. Мельничук О.І. Збутова діяльність сільськогосподарського підприємства та напрямки її удосконалення. *Азимут наукових досліджень: економіка і управління*. 2014. №1 (6). С. 76-79.

12. Сахацький М.П., Запша Г.М., Белевят О.А. Наукові основи формування системи маркетингу в сільськогосподарських підприємствах. *Економіка харчової промисловості*. 2009 № 1. С. 31-34.

АННОТАЦИЯ

Найда А.В., Тоткало І.А. Направления повышения экономической эффективности хозяйственной деятельности аграрных предприятий

В статье рассмотрено современное состояние и осуществлена оценка экономической эффективности хозяйственной деятельности аграрных предприятий. Отражены тенденции изменения показателя рентабельности аграрных предприятий и определены основные факторы, влияющие на формирование его уровня. Проведен прогноз доли убыточных аграрных предприятий с использованием информационных технологий, а именно построение линий тренда средствами MS Excel. Определены направления повышения экономической эффективности хозяйственной деятельности аграрных предприятий.

Ключевые слова: аграрные предприятия, экономическая эффективность, хозяйственная деятельность, прибыль, рентабельность.

SUMMARY

Naida A., Totkalo I. Directions of economic efficiency increasing of agrarian enterprises activity

The article researches and evaluates the current state of economic efficiency of agrarian enterprises. There are shown change tendencies in the indicator of profitability of agrarian enterprises and there are determined the main factors influencing the formation of its level . The forecasting of share unprofitable agrarian enterprises using information technologies MS Excel and construction of trend lines was carried out in the paper. And established the directions of economic efficiency increasing of agrarian enterprises economic activity.

Key words: agrarian enterprises, economic efficiency, economic activity, profit, profitability.